

Nagy József

Kötődési háló és nevelés

Ma már közismertek az ötvenes évek végén kezdődő megfigyelések és kísérletek eredményei, (1) melyek szerint az elkülönítetten táplált kismajmok elvadult, agresszív, partnerkapcsolatra is alig képes felnőtté válnak. Az okokat keresve kiderült, hogy az egyedfejlődés szempontjából létfontosságú a szoros, gyakori testi kontaktus és érzelmi kommunikáció. Ennek az öröklött kötődési hajlamnak a részletes megismerése gyökeresen megváltoztatta a szoros és tartós szociális kapcsolatok természetéről, funkciójáról kialakult szemléletmódot. A kötődést ezt megelőzően csak az érzelmek nyelvén tudtuk értelmezni mint szeretetet és szerelmet. A kötődésnek az ember életében, fejlődésében is sordöntő szerepe van. A nevelés, különösen az iskolai nevelés ez ideig még nem tudta kellően hasznosítani a humán kötődések kutatási eredményeit. (2) Ennek az írásnak az a célja, hogy jelezze a kötődésben rejlő kiemelkedő nevelési lehetőségeket, különös tekintettel az iskolai nevelésre.

A szakirodalom leggyakrabban az attachment (ragaszkodás) megnevezést használja, amely elsősorban az anya és az utód egymáshoz ragaszkodó viszonyát jelöli, de használatos a szoros rokoni kapcsolat megnevezésére is. Vannak szerzők (3), akik e célra a bond (kötelék) szót használják. Ez valamivel általánosabb kategória, amely az anya és az utód mellett más szociális kötelekre is érvényes. Erre a szómagyarázatra azért van szükség, mert a magyarban e két szó megfelelőjeként a „kötődés” honosodott meg. Az egyik köznyelvi jelentése szerint a kötődés érzelmi kapcsolat. Ez mindkét angol terminus jelentését magában foglalja. Ezért a különbségtétel érdekében az elsődleges (anya és utódja), másodlagos (egyéb személyközi) és hovatartozási (személy és csoport közötti) kötődés kifejezést használhatjuk. Az ember kötődhet állatokhoz, tárgyakhoz, szimbólumokhoz is, de ezekre csak részben érvényesek azok a sajátságok, amelyeket a kutatások a fenti három kötéllal kapcsolatban feltártak (ezek ismertetése rövidesen sorra kerül). Ebben a dolgozatban csak a személyközi kötődésekről lesz szó. A hovatartozási (családhoz, csoporthoz, intézményhez, nemzet(iség)hez, hazához) kötődés a Csoportképző hajlam és nevelés című következő forrástanulmány témakörébe tartozik.

Az eddigi kutatások alapvető jellemzője, hogy döntően az anya és utódja közötti kötődés megismerésére koncentráltak. Módszere pedig főleg abban állt, hogy megfigyelte, mi történik a fiatal utóddal, ha különböző mértékű elszigeteltségben nő fel. (4) Gyermekes esetében a szándékos szeparáció természetesen nem jöhetett szóba, ezért különböző körülmények között élő, illetve megváltozott helyzetbe kerülő gyermekeket figyeltek meg. (5) A megfigyelés a viselkedésben bekövetkező változásokat vette számba, a kutatók ezekből törekedtek általános érvényű megállapításokra jutni.

A felhalmozott ismeretek sokasága és a kilencvenes években más területeken (például a kognitív tudományban) formálódó új szemléletmódok lehetővé teszik, hogy pedagógiai szempontból kísérletet tegyünk egyfajta integrációra, továbbgondolásra. Ennek megfelelően megkülönböztetjük a konkrét kötődések létrejöttének és működésének belső feltevéleit (ezekről lesz szó *A kötődési hajlam összetevői és működése, fejlődése* című rész-

ben), valamint az elsajátított aktuális kötődéseket, viselkedésben játszott szerepüket (Kötődés és viselkedés). Az egyes személyeknek egynél több kötődése lehet. Az a kötődési háló, amelyben a gyermekek, felnőttek élnek, alapvetően befolyásolja a viselkedésüket és személyiségük kialakulását, változását (lásd a *Kötődési háló* című pontot). Végül kísérletet teszek a nevelés fontosabb lehetőségeinek és feladatainak számbavételére.

A kötődési hajlam összetevői és működése, fejlődése

A kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy a kötődés öröklött szociális viselkedési hajlam. A viselkedési hajlam olyan öröklött pszichikus komponens, amely sajátos viselkedésre készítet. Amint a komponensrendszer-elméletéről szóló forrástanulmányban olvasható: a komponensek maguk is összetételek, amelyek a komponensrendszerben megvalósuló kölcsönhatások eredményeként működésükkel saját másolatukat előállíthatják, önmagukat módosíthatják. (6) Esetünkben a komponensrendszer a személyiség, annak öröklött komponense a kötődési hajlam. A kognitív tudomány konneccionista elmélete (7) az önmódosítást tanuló neurális hálózatként (úgynevezett PDP modellként) írja le. Ilyen értelemben a kötődés mint öröklött szociális viselkedési hajlam tanuló neurális hálózat. Ha az itt leírtakból indulunk ki, akkor meg kell mutatni a kötődési hajlam összetevőit (elemeit), működését és önmódosulását (amit a címben fejlődésnek neveztem, mert pedagógiai szempontból a pozitív irányú önmódosulás segítése a feladat).

A kötődési hajlam elemei öröklött szociális felismerő mechanizmusok. Ezekben belül fajtársfelismerő mechanizmusok (mintázatok). A fajtárs valamely fajspecifikus szagáról, alakjáról, formájáról, viselkedéséről stb. jellemzőiről az evolúció eredményeként öröklött mintázat (felismerő mechanizmus) jött létre, és minden egyed (egy vagy több) fajra jellemző fajtársfelismerő mechanizmussal születik.

Ezek a mechanizmusok úgy működnek, hogy a fajtárs mintázatnak megfelelő sajátosságát észlelve azonosítanak, vonzódást ébresztenek és „tudomásul vételre”, illetve valamilyen viselkedésre készítetnek. Mivel a faj egyedei nem azonosak, specifikus sajátosságaik alapján lehetséges az egyedfelismerés is. A fajtársfelismerő mechanizmus tanulás révén egyedfelismerő mechanizmussá specifikálódik. Kellemes élmény esetén az egyedfelismerő mechanizmusba attraktív attitűd épül be. A kötődési hajlam olyan fajtársfelismerő mechanizmusok készlete, amely mechanizmusok ragaszkodást ébresztő egyedfelismerő mechanizmusok készletével egészülhetnek ki. Az aktuális kötődés pedig a fajtársfelismerő mechanizmusokat kiegészítő, ragaszkodást ébresztő egyedfelismerő mechanizmusok készlete.

Vegyük példaként *Csányi Vilmos* leírásában a sirályt és a pingvint. „*Niko Tinbergen* (1960) sok megfigyelést közölt a sirályszülők és a fiókák között kialakuló kapcsolatokról. A tojásból éppen kikelt fiókákat a szülők nem ismerik fel. Semmi különös nem történik, ha például a fészkek között a fiókákat összecserélik. Úgy tűnik azonban, hogy körülbelül 4–5 nap alatt a szülők megtanulják a saját fiókáik ismertető jegyeit, és ha idegen fiókát találnak a saját fészkek közelében, azt keményen elverik onnan, sokszor meg is ölik. A sirályfiókák viselkedése is megváltozik ez alatt a néhány nap alatt. Az első napokban válogatás nélkül minden felnőtt sirálytól kérnek enni jellegzetes testtartással és hangokkal, később már kizárólag a saját szüleiktől. (...) A pingvinfiókák – ellentétben a sirályokkal – úgy látszik alig ismerik fel a saját szüleiket, legalábbis a kikelés után jó ideig, és válogatás nélkül kéregetnek minden felnőtt pingvintől. A pingvin szülők viszont már egy nap alatt tökéletesen megtanulják saját fiókáik kérő hangját, és kizárólag a sajátjukat hajlandók megetetni. Ez esetben tehát a tanulási mechanizmus éppen fordítottja a sirályoknál kialakultaknak.” (8)

A sirályszülőkben és a sirályfiókákban a fajtárs fiókát, illetve a fajtárs szülőt felismerő öröklött mechanizmus teszi lehetővé, hogy az egyedi tulajdonságoktól függetlenül el-

fogadják egymást (hiszen előre nem „tudható”, hogy a szülőknek milyen egyedi sajátságai vannak, illetve a fiókák milyen egyedi sajátságokkal születnek). Néhány nap múlva azonban az egyedi sajátságok alapján tanulással specifikálódik a felismerési mechanizmus és egyedfelismerővé módosul, létrejön a kölcsönös individuális kötődés. A pingvinek esetében a kötődés egyoldalú. Ugyanis a táplálékkérő hang egyedi sajátságainak bevétele nélkül a szülő a kolóniában nem lenne képes felismerni saját fiókáját. Ezért imprintinggel azonnal létrejön a kötődése a fiókához. A fiókat azonban más pingvinek őrzi, amíg a többiek élelem után látnak, ezért előnyös, ha a fióka fajfelismerő mechanizmusa nyitott marad.

Első közelítésben az ember kötődési hajlamára is érvényes a fenti modell. Az embernek is vannak a kötődési hajlam készletébe tartozó vonzódást kiváltó fajtársfelismerő mechanizmusai. Ilyen az anyában mindenek előtt a csecsemő jellegzetes alakja, ami a felismeréssel egyidejűleg gondozási készletét vált ki, az emberi arc fajspecifikus jellemzőinek, a mosolynak, a sírásnak és egy sor más sajátságának a felismerő mechanizmusa. Ezek egyedi tulajdonságainak a megismerése egyedi felismerő mechanizmusokká egészíti ki az öröklött fajtársfelismerő mechanizmusokat, létrejön az aktuális kötődés, ami a csecsemő növekedésével, változásával folyamatosan módosul.

A csecsemőben a legfontosabb a felnőtt emberi arc öröklött fajtársfelismerő mechanizmusa. Ennek létét az bizonyítja, hogy az arcot sematikusan ábrázoló képre minden más vizuális ingernél gyakrabban és pozitívebben reagálnak az újszülöttek. A csecsemő is rendelkezik az érzelmi kommunikáció öröklött felismerő mechanizmusaival és az érzelmek kifejezésének módjaival. A csecsemő rövidesen (bár nem imprintinggel) megtanulja édesanyja (nevelője) egyedi arcvonásait, érzelmi kommunikációs mechanizmusainak egyedi sajátságait. Úgy hét-tíz hónapos korig ezek az egyéni jellemzők olyan szilárdan begyakorlódnak, hogy elnyomják az öröklött, nem specifikus fajtársfelismerő mechanizmusok működését. Ez az idegenektől való félelemben nyilvánul meg. Ennek leküzdése általánosítást eredményező tanulással valósul meg. (Ez jól szemlélteti, hogy a fajtársfelismerő mechanizmus specifikálódása jön létre, de az öröklött mechanizmusok csak az evolúció eredményeként változhatnak, relatív önállóságuk ezért életünk végéig fennmarad és működik, hat).

Sajnos a humán kötődési hajlam öröklött felismerési mechanizmusainak teljes készletét, azok működését, funkcióit, jellemzőit, egyéni eltéréseit még nem ismerjük. Pedagógiai szempontból rendkívül fontos lenne, hogy ezeket a kutatásokat a humánétológia mielőbb elvégezze. Annyit azonban már eddig is kaptunk az etológiától, ami az alapvető összefüggésekre rávilágít. Ezekre támaszkodva ma már érthetőbbek a humán kötődések sajátosságai is. Az emberi kötődések lényegesen túllépnek az öröklött kötődési hajlam készlete által adott lehetőségeken, amelyek az aktuális kötődés(ek) létrejöttét szolgálják. Az ember kötődési hajlama *kötődési képességgé* alakulhat. Ez azt jelenti, hogy a nagyszámú tanult szociális felismerési mechanizmus, attitűd, szokás és készség, valamint az

A kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy a kötődés öröklött szociális viselkedési hajlam. A viselkedési hajlam olyan öröklött pszichikus komponens, amely sajátos viselkedésre készítet. Amint a komponensrendszer-elméletről szóló forrástanulmányban olvasható: a komponensek maguk is összetételek, amelyek a komponensrendszerben megvalósuló kölcsönhatások eredményeként működésükkel saját másolatukat előállíthatják, önmagukat módosíthatják. Esetünkben a komponensrendszer a személyiség, annak öröklött komponense a kötődési hajlam.

ezekre vonatkozó ismeretek magát a kötődési hajlamot mint működő, önmódosító, tanuló rendszert is kiegészíthetik, módosíthatják.

Kellemetlen tapasztalatok sorozata alapján kialakulhatnak a kötődésképzést gátló averzív attitűdök, a kötődések létrejöttének elkerülését segítő szokások, készségek. Mindez elvezethet az öröklött kötődési hajlam érvényesülésének fékezését, gátlását megvalósító kötődési képesség kialakulásához, ami a személyiség teljes elmagányosodásának oka és következménye is. A kötődési hajlam működése során nagyszámú szociális felismerő mechanizmust, attraktív attitűdöt, kötődésképző, kötődésápoló szokást, készséget, sajátítunk el. Ennek köszönhetően a kötődési képesség kötődésképzővé, kötődésápolóvá, kötődésoldóvá alakulhat. Ezt a folyamatot nevezhetjük a kötődési hajlam fejlődésének, amelynek segítése a nevelés egyik alapvető feladata. Ez attól függő mértékben válhat egyre hatékonyabban megoldhatóvá, amilyen mértékben a nevelők magukénak vallják ezt a feladatot, és amilyen mértékben növekszenek az ismereteink a kötődésképző, kötődésápoló, kötődésoldó attitűdökről, szokásokról és készségekről. (A kötődési képesség fejlesztésének feladataira az utolsó pontban visszatérek.)

Kötődés és viselkedés

Eddig a kötődési hajlam szerveződéséről, működéséről, módosulásáról (fejlődéséről) volt szó. Az elsajátított, változó kötődés a szociális viselkedés alapvető befolyásolója. A kötődés viselkedésben játszott szerepét annak

- 1) jellege;
- 2) funkciói;
- 3) motívumai és
- 4) fajtái szerint csoportosítva ismertetem.

Jelzem, hogy e témákat néhány bekezdés keretében az előző szám forrástanulmányában (9) már előkészítettem, továbbá a legutóbbi könyvemben gyakorlati célokat követve, más témákba ágyazva röviden már ismerttettem. (10) Most a rendezett kifejtés a célom:

1) A szociális kapcsolatok, ezen belül a kötődések is *irányukat* tekintve közismerten kölcsönösek vagy egyoldalúak és különböző erejűek lehetnek. A kötődésnek ezek a jellemzői lényegesen befolyásolják a kötődés megnyilvánulását a viselkedésben. A kölcsönösség a kötődés tartósságának, optimális működésének feltétele, az egyoldalúság pedig konfliktusok forrása, ami a kötődés fellazulásához, felbomlásához vezethet. Kivételt képez ez alól – amint az a tapasztalatból és a pszichológiai vizsgálatokból ismert – a szülő és az utód, a nevelő és a nevelt közötti kötődés egyoldalú jellege (a témára rövidesen visszatérek). Az embernek több tucat (esetleg százat is megközelítő) élő, többé-kevésbé tartós személyközi kapcsolata lehet (rokonok, kollégák, munkatársak, szomszédok, ismerősök és hasonlók). Ezek között néhány (legfőljebb tucatnyi) válhat lényegesen gazdagabbá, tartósabbá, közvetlenebbé, egyszóval erősebbé, vagyis kötődéssé.

A kötődés *erejét* tekintve gyönge, erős, nagyon erős vagy túlzó (tapadó) lehet. A gyönge kötődés a kapcsolat kötődéssé alakulásának kezdeti szakaszát jellemzi, de a kötődés meg is rekedhet ezen a szinten. Felbomlása általában nem jár súlyos konfliktusokkal, pszichikus feszültségekkel. Az optimális hatékonyságú kötődés erős vagy nagyon erős, felbomlása súlyos konfliktusokkal, pszichés megrázkódtatásokkal jár. A tapadó kötődés általában egyetlen személyre korlátozódó szélsőséges függőség, amely egyoldalú, esetleg kölcsönös kiszolgáltatottságot működtet. Felbomlása, megszűnése súlyos pszichés károsodást okozhat, esetleg öngyilkossághoz vezethet.

2) A kötődés lényege, *funkciója* a proszocialitás: az utód, a család, a csoport, a közösség, a nemzet (iség), a faj túlélésének, fejlődésének, életminősége fenntartásának, javításának segítése. Ezen belül három összetevő, funkció érdemel kiemelt figyelmet: a védelem, a támasz és a szocializáció. A *védelem* védettséget, biztonságot (biztonságérzetet)

nyújt a másik kötődő félnek. A *támasz* pedig azt jelenti, hogy szükség szerint segítjük a másik felet, számíthat, „támaszkodhat” ránk. Ezek a kötődés öröklött funkciói, amit az is jelez, hogy ha megkérdezzük a kisiskolásokat, hogy miért szeretik a barátjukat, a sokféle konkrét válasz mögött egyértelműen azt találhatjuk, hogy „azért, mert megvéd, mert segít”. A védelem és a támasz kölcsönössége a kötődés fontos feltétele. A másik fél tartós kihasználása, a proszocialitás egyoldalúvá válása súlyosbodó konfliktusok forrása, a kötődés fellazulásának, felbomlásának egyik alapvető oka. Kivételt képez ez alól a szülői kötődés, a pedagógiai viszony, kötődés (ismertetését lásd később).

A spontán *szocializáció* szociális kölcsönhatásaink következménye. A kötődő felek közötti szociális kölcsönhatások általában sokkal gyakoribbak, pozitív motivációjuk lényegesen erősebb, elfogadhatóbb mintákat kínálnak egymásnak: szocializáló hatásuk kiemelkedően hatékony. A kötődő felek spontán szocializációja természetéből fakadóan kölcsönös, ami nem azt jelenti, hogy mindkét fél egyenlő szocializáló hatással van a másikra. Az erősebb, műveltebb, elismertebb személyiségek hatása nyilvánvalóan nagyobb lehet. Pedagógiai szempontból alapvető jelentőségű a *kötődés szocializáló, nevelő hatásának minősége*, ami előnyös, kérdéses, hátrányos és veszélyeztető lehet a kötődő fél személyiségének, szocialitásának fejlettségétől, fejletlenségétől függően.

3) A kötődés legfontosabb *motivumai* a bizalom, a ragaszkodás és a szeretet. A *bizalom* a pozitív szociális kapcsolatok fennmaradásának és eredményességének egyik fontos feltétele. A kötődésnek a feltétlen bizalom a létalapja. A kötődés ugyanis a kapcsolatokhoz képest csak akkor lehet előnyösebb, hatékonyabb (ami létének értelme), ha nem kell a másik fél megbízhatóságával (hátsó gondolataival, hazugságaival, hűtlenségével, csalásaival) számolni, ha biztosak lehetünk abban, hogy a másikra feltétlenül lehet számítani, hogy értünk és nem ellenünk cselekszik. A feltétlen bizalom megingása, gyöngülése súlyos konfliktusok forrásává válhat, külsődleges érdekeken alapuló kapcsolattá oldhatja, felszámolhatja a kötődést.

A *ragaszkodás* kellemes szociális tapasztalatok, élmények alapján kialakuló attraktív motivumok rendszere. A kötődő felek szociális kölcsönhatásai különböző mértékű kellemes vagy kellemetlen érzéseket, élményeket váltanak ki. A kellemes élmények az attraktív attitűdöket erősítik, gyarapítják, aminek eredményeként a ragaszkodás erősebbé válik. A kellemetlen érzések, élmények a kötődő féllel szembeni averzív attitűdöket erősítik, gazdagítják. Amilyen mértékben gyarapszik az averzív attitűdök aránya, olyan mértékben csökken a ragaszkodás ereje. Ez pedig a kötődés fellazulásához, megszűnéséhez vezethet. A ragaszkodás, a kötődés erejének változásairól a népi bölcsesség azt mondja, hogy könnyebb a kötődő felet (a barátot, a házastársat stb.) megnyerni, mint megtartani. Másszóval a kialakult ragaszkodást, kö-

A kötődés erejét tekintve gyöngye, erős, nagyon erős vagy túlzó (tapadó) lehet. A gyöngye kötődés a kapcsolat kötődéssé alakulásának kezdeti szakaszát jellemzi, de a kötődés meg is rekedhet ezen a szinten. Felbomlása általában nem jár súlyos konfliktusokkal, pszichikus feszültségekkel. Az optimális hatékonyságú kötődés erős vagy nagyon erős, felbomlása súlyos konfliktusokkal, pszichés megrázkódtatásokkal jár. A tapadó kötődés általában egyetlen személyre korlátozódó szélsőséges függőség, amely egyoldalú, esetleg kölcsönös kiszolgáltatottságot működtet. Felbomlása, megszűnése súlyos pszichés károsodást okozhat, esetleg öngyilkossághoz vezethet.

tődést folyton ápolni (vagyis az averzív attitűdöket minimalizálni, az attraktívokat gyarapítani, ismételten megerősíteni) kell.

A szeretet a kötődés érzelmi alapja: „megtestesíti” a kötődést, kifejezi a ragaszkodás erejét, a kötődés létrehozására, proszociális funkcióinak teljesítésére készlet, aktíválódása kellemes élménnyel jutalmaz. A szeretet érzése valósítja meg a ragaszkodás, a kötődés érzelmi kommunikálását is (az érzelmi kommunikációról majd egy későbbi forrástanulmányban lesz szó). Talán már az eddigiekből is látható, hogy a szoros és tartós vonzódáson alapuló emberi kapcsolatnak a szeretet fontos, általános jellemzője, de az utóbbi évtizedek kutatásainak figyelembevételével a kötődésnek nevezett kapcsolatnak csak az egyik jellemzője (ettől függetlenül, köznyelvi szinten továbbra is a „szeretet” szóval lehet legegyszerűbben megnevezni a szoros és tartós attraktív emberi kapcsolatokat).

4) Attól függően, hogy kik a kötődő felek, a kötődés jellemzően különböző *fajtái* vehetők számba. Az elsődleges, vagyis a *szülői kötődés* gyökeresen különbözik minden más kötődéstől. A másodlagos kötődések között leginkább a *rokoni kötődés* (utódok kötődése a rokonokhoz, különösen a nagyszülőkhöz, a testvérekhez) és a *pedagógiai kötődés* (a pedagógusok és a tanítványok közötti kötődés) hasonlít rá. És mindezekről lényegesen különbözik a *szexuális kötődés*, a *barátság*, valamint a harmadlagos, a *hovatartozási kötődés* (a személy kötődése a családhoz, a csoporthoz, a nemzet(iség)hez, a hazához). (Ez pedagógiai szempontú számbavétel, más szempontok más eredményekre vezethetnek.)

Az állatvilágban tartós kötődés a szülő (általában az anya) és az utód között jöhet létre a felnevelés időszakára. Az utód önállósulásával a *szülői kötődés* megszűnik. Mivel az ember utódai 3–4 éves korig önálló létre teljesen képtelenek, és legalább további 10 esztendő szükséges az önálló létre való felkészüléshez, miközben évente új utód szülehet, a kötődés periódusa az utódok számára legalább 10–15 év, a szülő számára pedig természeti körülmények között megszakítatlanul, élethosszig tart. Továbbá elvileg egyidejűleg 10–15 utód is kötődik a szülőkhöz, illetve ennyi utódhoz kötődhet a szülő. Természeti körülmények között a gyakori gyermekhalandóság, napjainkban pedig születésszabályozás következtében ez a szám általában jóval alacsonyabb. Ez azonban nem változtat a lényegen, mely szerint a szülő és gyermeke(i) közötti kötődés folyamatos és általában mindkét fél számára élethosszig tartó. Ez az emberre jellemző állandóan nyitott és szakadatlanul működő elsődleges kötődési hajlam teszi lehetővé, hogy kötődés alakuljon ki rokonok és ismerősök között, hogy létrejöhön a harmadlagos kötődés is.

A szülői kötődés egyik lényeges jellemzője az egyoldalúság (a ragaszkodáson és a szereteten kívül, amely a születés után rövid idő alatt kölcsönössé válik). A szülő a védelmező, a támasz, az utód erre eleinte teljesen képtelen. Túlnyomóan a szülő szocializációs hatása érvényesül, bár a szülő is sokat tanul a gyermekével létrejövő szociális kölcsönhatásokból. Egyoldalú a bizalom is, csak itt fordított a helyzet. A gyermek fenntartás nélküli bizalommal viseltetik szülei iránt. Mivel a szülők semmit nem várhatnak el gyermeküktől (minél kisebb, annál kevésbé), ezért részükre a gyermekük iránti bizalomnak nincsen alapja. Mint láthattuk, az utódok pszichikus fejlődése szempontjából sorsdöntő jelentőségű, hogy szilárd és tartós kötődésben éljen: biztos és állandó védelemben, támaszban, gondoskodásban részesüljön, a ragaszkodás és a szeretet gyakori kontaktusban, érzelmi és verbális kommunikációban jusson kifejezésre. Ugyanilyen jelentőségű, bár még kevésbé feltárt és tudatosult a kötődés kölcsönössé fejlődése. Ha a gyerektől nem várunk el egyre nagyobb önállóságot, önkiszolgálást, fokozódó részvételt a családi élet működtetésében, ha elvtelenül védelmezzük, indokolatlanul kiszolgáljuk, önállótlaná, kiszolgáltatottá, megbízhatatlanná, követelődővé, önzővé alakulhat.

A szülői kötődés másik alapvető jellemzője a szocializáció részbeni szándékossága. Ez úgy működik, hogy a szülő segíti a gyereket például a járás megtanulásában, a szokásoknak megfelelő étkezés, tisztálkodás elsajátításában, elvárja a helyesnek tartott magatartás

követését, ezért dicséri, illetve helyteleníti az elvárttól eltérő viselkedést. Később elvárja az eredményes iskolai tanulást és így tovább. Ez a természetesnek mondható szándékoság, tudatosság elősegíti az utód fejlődését. Ugyanakkor egyre több felületes gyermeknevelési ismeret, a szülő rögeszméjévé váló tévhit veszélyezteti a gyerekek, a fiatalok személyiségének fejlődését.

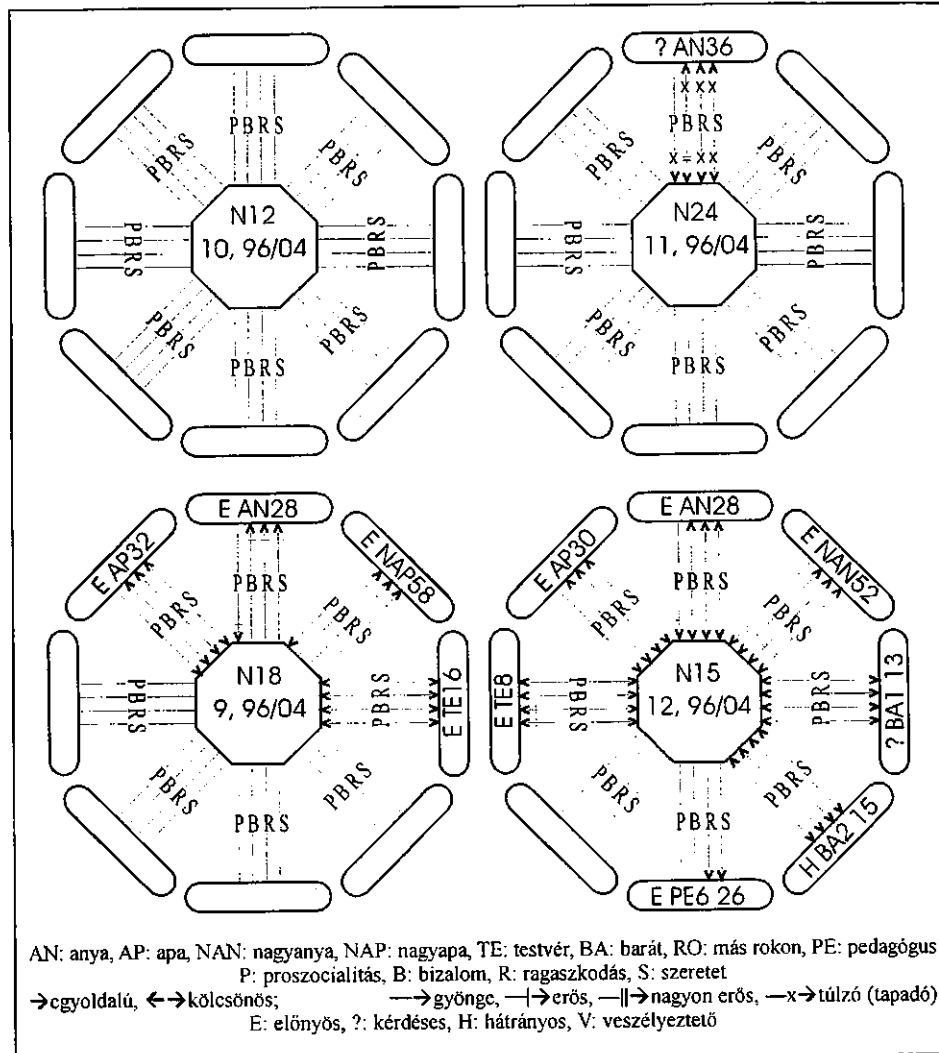
Pedagógiai szempontból nem általában a rokonok közötti, hanem a nevelt és a rokonai között kialakuló *rokon kötéds* érdemel figyelmet. Különösen vonatkozik ez a nagyszülőkre és a testvérekre. A nagyszülői kötéds szocializáló hatását tekintve közel áll a szülői kötédshez, vagyis mindaz érvényes rá, ami az előző két bekezdésben a szülői kötédsről olvasható. A testvéri kötéds pedig az általános szocializáló hatás mellett a kötéds (a védelem, a támasz, a bizalom) kölcsönösségének fejlődésében is kiemelkedő szerepet játszik. Hasonló a pedagógiai jelentősége fiatalok *baráti kötédsének* is.

A tanuló és a pedagógusok között a szülőkhöz, nagyszülőkhöz hasonló egyoldalú kötéds alakulhat ki. A lényeges különbség abban van, hogy a *pedagógiai kötédsben* a szocializáló, méghozzá a szándékos szocializáló funkció dominál. A pedagógia ősi elvárása a tanítványok szeretete, illetve annak elérése, hogy a tanítványok is szeressék a nevelőt. E mögött az az indokolható feltételezés áll, hogy a szeretetteljes pedagógiai kapcsolat hatékonyabb nevelést tesz lehetővé. Mindaz, amit a kötédsről eddig elmondtunk, azt jelzi, hogy nem a szeretet a legfontosabb, hanem a ragaszkodás, a bizalom és a proszocialitás. Minden tanulót nem szerethet a pedagógus, de önmaga iránt minden növendékében ragaszkodást, vagyis túlnyomóan attraktív attitűdöket alakíthat ki és tarthat fenn, aminek eredményeként a tanuló elfogadja őt nevelőjének, esetleg vonzódik is hozzá. Ennél is fontosabb, hogy a tanuló minden kétséget kizáróan érezze: megbízhat a nevelőjében (emlékezzünk rá, hogy a szülői kötéds létalapja a feltétlen bizalom!), biztos legyen abban, hogy nevelője szükség szerint megvédi, segíti, és ezt a tanuló meg is tapasztalhatja. Ha ez a fajta magatartás, viszonyulás a nevelőben szilárd meggyőződésévé válik, amit a tanulók „kifinomult antennáikkal” folyamatosan érzékelhetnek, és az előforduló példák alapján pedig meg is tapasztalhatják, hogy valóban bízhatnak nevelőjükben, számíthatnak a védettségre, a támaszra (a segítségre), akkor létrejöhet az eredményes nevelés talán legfontosabb feltétele: a pedagógiai kötéds.

A kötédsi, a párképzési hajlam és a szexuális vonzódás hozza létre a *szexuális kötéds*-t. A szexuális kötéds a szeretet szerelemmé alakulása is erősíti, a ragaszkodás erejét az attraktív attitűdök dominanciája mellett a szexuális élmények és az egymás birtoklásának vágya is növelik. Érthető, hogy a szexuális kötéds létrejöttét és megszilárdulását ilyen sok tényező segíti. Hiszen az utódok eredményes felnevelése a szülők nagyon tartós együttélését feltételezi. A tartós kötéds, együttélés legfontosabb feltétele a kötéds kölcsönössége. Az összetevők közül talán a védettség, a támasz és a bizalom kölcsönösségének sérelme veszélyezteti leginkább a szexuális kötéds-t. Ha valamelyik vagy mindkét fél rendszeresen védtelenül hagyja, ha kihasználja a másikat, ha visszaél a feltétlen bizalommal, az előbb-utóbb a kötéds fellazulását, majd felbomlását eredményezi, az együttélést formális kapcsolattá változtatja. Természetesen fontos a szerelem, a ragaszkodás kölcsönössége is, de a szeretetté szelídült szerelem, megszokássá vált ragaszkodás elegendő a szexuális kötéds tartósságához, ha a proszocialitás és a bizalom kölcsönössége nem szenved súlyos és tartós sérelmet. A szexuális kötéds elsajátítása, ha azt nem pusztán szerelemnek, szexualitásnak tekintjük, sokkal nehezebb, időigényesebb, mint a szülői, rokon, pedagógiai kötéds és sokkal fontosabb mint a többi kötéds (kivéve természetesen a szülői kötéds-t). A tanulás nehézsége abból származik, hogy két sok mindenben különböző felnőtt személynek kell egymást „megtanulnia”, a kötéds kölcsönösségét kialakítania. Mindezekből a ma már eléggé ismert, de széleskörűen még nem tudatosult felismerésekből fontos pedagógiai tennivalók adódnak.

Kötődési háló

Egy ember összes kötődését kötődési hálónak nevezzük. A kötődési háló a szociometriai hálótól eltérően (amelyben kapcsolat és kötődés is lehet és azt fejezi ki, hogy ki kivel milyen kapcsolatban van) egy személy kötődéseit tartalmazza.

I. ábra
Kötődési háló

Mint láhattuk, egy személynek legfőbb tucatnyi kötődése lehet. Nem számítva a ragaszkodás szempontjából gyöngge kötődést, amely ennél több is lehet (lásd például a fent jellemzett pedagógiai kötődést, amelyben egy pedagógus nagyobb számú tanulóhoz kötődhet). Ha az iskolai tanulók kötődési hálóját kívánjuk ábrázolni, akkor nyolc kötődési lehetőséggel jól jellemezhetjük azt. Ha ennél több kötődése lenne valamely tanulónak, akkor a

ragaszkodás szempontjából gyöngé kötődésüket mellőzhetjük. Mivel mindig egy adott tanuló, nevelt kötődési hálójáról van szó, a nevelt: *N* értelemszerűen középen helyezkedhet el. Célszerű a tanulót sorszámokkal jelölni, hogy csak a pedagógus tudja a tanulót a jelével azonosítani. Ugyanis a kötődési háló mélyebben érinti a személyiségi jogokat. Ide közép-re írandó be a tanuló életkora és az adatfelvétel dátuma (lásd az ábrát).

A tanuló körül található a nyolc szóba jöhető kötődő fél üres helye, ahová beírhatjuk a ténylegesen létező kötődő felek jellemző jeleit. Amint az ábra jelmagyarázata mutatja, nyolc kötődő fél között tesszünk különbséget. Az ő életkorukat is kívánatos bejegyezni, továbbá azt, hogy a szocializáló, nevelő hatásuk minősége milyen (előnyös, kérdéses, hátrányos vagy veszélyeztető).

A kötődés további két funkcióját (a védelmet és a támaszt/segítést) előnyös proszocialitás név alatt együtt kezelni. Amint az ábra mutatja, a jelölés úgy történik, hogy egy vonallal össze van kötve a tanuló és a kötődő fél. A vonal közepére be van nyomtatva a proszocialitás jele (*P*). Ha a proszocialitás kölcsönös, a vonal mindkét végére nyilat rajzolunk, ha egyirányú, akkor a nyíl a vonalnak arra a végére rajzolható, akihez a másik fél kötődik, akire az egy nyíl mutat, az nem kötődik a másik félhez (emlékezzünk rá, hogy a proszocialitás a nevelő—nevelt kötődésben egyoldallú, csak az idősebb gyermekeknél, a serdülőknél kezdődhet a kölcsönössé válás). Hasonlóképpen ábrázolható a bizalom (*B*), a ragaszkodás (*R*) és a szeretet (*S*) is. A kötődés erejének bejelölése a jelmagyarázat alapján történhet.

Az ábra négy különböző esetet szemléltet. A bal felső ábra olyan tanulóra vonatkozik, akinek senkivel sincs kötődése. Ez szélsőséges eset, ilyen gyakrabban az apatikus hospitalizált gyerekek között fordul elő. Az ilyen üres kötődési háló rendkívül káros nevelő hatása a fent ismertetett kutatási eredmények alapján belátható. A jobb felső háló egy olyan 11 éves tanuló kötődési hálóját mutatja, akinek az egyedül élő édesanyjával van kötődése. Ez a kötődés túlzó, tapadó. Szocializáló, nevelő hatásának minősége kérdéses. Az ilyen kötődés veszélyeit az előző köztetű címmel már ismertettük. A bal alsó háló a szegényesnél valamivel jobb kötődési hálót mutat. A kilenc éves tanulónak négy személlyel van kötődése, valamennyi minősége előnyös, de apjával és testvérével gyenge a kötődés, csak az édesanyjával és a nagypapjával elegendően erős. A jobb alsó háló gazdag, de a 15 éves tanuló

Az a pedagógus, aki hisz abban, hogy a kötődéssel kapcsolatban fontos nevelési lehetőségei és feladatai vannak, már ma is sokat tehet. Mindenekelőtt megismerheti tanítványai kötődési hálóját. Ehhez kiindulásként elegendő lehet az is, ami ebben az írásban található, a tapasztalatok alapján majd kialakulnak a saját megismerő módszerei. A feltárt ismeretek birtokában megtalálhatja azokat a tanulókat, akiknek fokozott segítségre van szükségük kötődési hálójuk gazdagodása, pozitív irányú változása érdekében. Ők azok az óvodások és tanulók, akik kötődési vákuumban, egyetlen tapadó kötődésben, szegényes kötődésben, valamint hátrányos, esetleg veszélyeztető kötődésben élnek. A legfontosabb teendő az lehet, hogy az ilyen tanulókat egy-egy pedagógus felkarolja, szárnyai alá vegye, aki megpróbál a ragaszkodás szempontjából is erős kölcsönös kötődést kialakítani, ami természetesen csak akkor sikerülhet, ha a szándék mellett létezik vagy spontán módon létrejön a ma még alig érthető egymás iránti kezdeti vonzódás.

egyik barátjának a hatása kérdéses, a másiké pedig hátrányos, talán veszélyeztetési is személyiségének alakulását. A veszélyesség abból származik, hogy a hátrányos hatás a tanuló nagyon erős ragaszkodásával és nagyon erős proszocialitással (szolgálatkészséggel, alávetettséggel) párosul.

Az előző köztzescím alatt bemutatott összefüggések természetesen sokféleképpen ábrázolhatók. A gyakorlati tapasztalatok alapján feltehetően az itt bemutatott változat javítható. Az ábrázolásra egyébként nem a dokumentálhatóság érdekében van szükség, hanem a megismerés segítése, a memória megtámogatása érdekében. Mivel egy pedagógusnak célszerű csak egy osztályért felelősséget vállalni, egy osztályban pedig általában csak a tanulók kisebb hányadának olyan a kötődési hálóját, akikre különös gondot kívánatos fordítani. Ezek problémái pedig általában fejben tarthatók, ezért az osztály kötődési hálóinak megismerése után a mankóként használt kitöltött űrlapok akár meg is semmisíthetők.

A nevelés lehetőségei és feladatai

Amennyiben igaz az – és erről ma már meg lehetünk győződve –, hogy a kötődés, a kötődési háló gazdagsága, ereje és minősége, a kötődési képesség fejlettsége lényegesen befolyásolja az emberek szociális életminőségét, szociális viselkedését és a személyiség szociális fejlődését, akkor a fejlődés segítésének a nevelés egyik központi feladatává kellene válnia. Ennek megvalósulásához hozzájárulhatna a humánetológia a kötődési hajlam összetevőinek, működésének, funkcióinak és viselkedési megnyilvánulásainak teljes feltárásával. Az eddigi és a remélhetően gyarapodó etológiai ismeretek alapján olyan kiterjedt kutatásokat kellene végezni, amelyeknek az eredményeként megismerhetnénk az intézményes nevelés (a 3–18 évesek) korcsoportjának kötődéseit, kötődési hálóit, kötődési képességük fejlettségét, alakulását, fejlődését, valamint az alakulást, a fejlődést befolyásoló tényezőket. A pszichológiai, a pedagógiai képzés és továbbképzés részévé, önálló témájává kívánatos tenni a kötődési hajlamról, a kötődésről, a kötődési hálóról, a kötődési képességről valamint ezeknek az egyén életében, a szociális viselkedésben, a személyiség fejlődésében játszott szerepéről hozzáférhető alapvető ismeretek tanítását. A pedagógiának ki kell dolgozni azokat a módszereket, amelyekkel a pedagógus könnyen és megbízhatóan megismerheti a rábízott tanulók kötődési hálóját, kötődési képességének fejlettségét.

Az a pedagógus, aki hisz abban, hogy a kötődéssel kapcsolatban fontos nevelési lehetőségei és feladatai vannak, már ma is sokat tehet. Mindenekelőtt megismerheti tanítványai kötődési hálóját. Ehhez kiindulásként elegendő lehet az is, ami ebben az írásban található, a tapasztalatok alapján majd kialakulnak a saját megismerő módszerei. A feltárt ismeretek birtokában megtalálhatja azokat a tanulókat, akiknek fokozott segítségre van szükségük kötődési hálójuk gazdagodása, pozitív irányú változása érdekében. Ők azok az óvodások és tanulók, akik kötődési vákuumban, egyetlen tapadó kötődésben, szegényes kötődésben, valamint hátrányos, esetleg veszélyeztető kötődésben élnek. A legfontosabb teendő az lehet, hogy az ilyen tanulókat egy-egy pedagógus felkarolja, szárnyai alá vegye, aki megpróbál a ragaszkodás szempontjából is erős kölcsönös kötődést kialakítani, ami természetesen csak akkor sikerülhet, ha a szándék mellett létezik vagy spontán módon létrejön a ma még alig érthető egymás iránti kezdeti vonzódás. A kialakult és folyamatosan ápolott kötődés alapján a pedagógus indirekt módon elősegítheti a kötődési háló gazdagodását, pozitív irányú módosulását.

A kötődési képesség fejlődését a szociális készségek fejlesztése által lehet segíteni, aminek ma már ismert és bevált módszerei állnak rendelkezésre. Magának a kötődési képességnek a direkt fejlesztéséhez sajnos ma még nem rendelkezünk elegendő ismeretekkel és alkalmas módszerekkel. Serdülőkorban a kötődés természetének, szerepének él-

ményszerű, önmagukra vonatkozó megismertetése jól szolgálhatja a kötődéssel kapcsolatos nevelési tevékenységünk eredményességét.

Jegyzet

- (1) HARLOW, H. F.: *The nature of love*. American Psychology, 1958. 13. sz., 673–685. old.; HARLOW H. F.: *Affectional responses in infant monkeys*. Science, 1959. 130., 421–432. old.; HARLOW, H. F.–HARLOW, M. K.: *Social Deprivation in Monkeys*. Science, 1962. 207., 136–146. old.; HARLOW, H. F.–HARLOW, M. K.–SUOMI, S. J.: *From thought to therapy: lessons from a primate laboratory*. American Scientist, 1971. 59., 538–549. old.; RUPPENTHAL, G. C.–ARLING, G. I.–HARLOW, H. F.–SACKET G. P.–SUOMI, S. J.: *10-year perspective of motherless-mother monkey behavior*. Journal of Abnormal Psychology, 1976. 85., 341–349. old.; HINDE, R. A.–LEIGHTON-SHAPIRO, M. E.–MCGINNIS, L.: *Effects of various types of separation experience on rhesus monkeys 5 months later*. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 1978. 19., 199–211. old.
- (2) AINSWORTH, M. D. S.: *Infancy in Uganda: Infant care and the growth of attachment*. The Johns Hopkins Press, Baltimor 1967; YARROW, L. J.: *Attachment and dependency: a development perspective*. = Szerk.: GEWIRTZ J. L.: *Attachment and Dependency*. Winston and Sons, New York 1972; BOWLBY, J.: *Attachment and loss*. 1–3. kötet, Hegart Press, London 1969, 1973, 1980; BLURTON, N. J. szerk.: *Ethological Studies of Child Behaviour*. Cambridge University Press, Cambridge 1974; PARKERS, C. M.–STEVENSON-HINDE, J.: *The place of Attachment in Human Behaviour*. Tavistock Publications, London 1982; SROUFE, L. A.–FOX, N. E.–PANCAKE, V. R.: *Attachment and dependency in development perspective*. Child Development, 1983. 54., 1615–1627. old.; SROUFE, L. A.: *Attachment classification from the perspective of infant caregiver relationships and infant temperament*. Child Development, 1985. 56., 1–14. old.; ZSOLNAI ANIKÓ: *Kötődés és pedagógia*. Bölcsészdoktori értekezés. József Attila Tudományegyetem, Szeged 1986; ZSOLNAI ANIKÓ: *A gyermekkori kötődések vizsgálatának lehetőségei*. Pedagógiai Szemle, 1989. 5., 430–437. old.; EIBL-EIBESFELDT, I.: *Human Ethology*. Aldine de Gruyter, New York 1989; WOLFF, S.: *Childhood and human nature: the development of personality*. Routledge, London and New York 1989.
- (3) L. pl. EIBL-EIBESFELDT, I.: *Human Ethology*, i. m.
- (4) L. pl. HARLOW, H. F.–HARLOW, M. K.: *Social Deprivation...*, i. m.; HARLOW, H. F.–HARLOW, M. K.–SUOMI, S. J.: *From thought to therapy...*, i. m.; RUPPENTHAL, G. C.–ARLING, G. I.–HARLOW, H. F.–SACKET, G. P.–SUOMI, S. J.: *10-year perspective...*, i. m.; HINDE, R. A.–LEIGHTON-SHAPIRO, M. E.–MCGINNIS, L.: *Effects of various types...*, i. m.
- (5) L. pl. a (2) pont alatt felsorolt műveket!
- (6) NAGY JÓZSEF: *Komponensrendszer-elmélet és nevelés*. Iskolakultúra, 1996. 2. sz., 73–78. old.
- (7) CLARK, A.: *A megismerés építőkövei*. Filozófia, megismeréstudomány és a párhuzamos megosztott feldolgozás. Osiris Kiadó, Fp. 1996, 403–404. old.
- (8) CSÁNYI VILMOS: *Etológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Bp. 1994.
- (9) NAGY JÓZSEF: *Proszocialitás és nevelés*. Iskolakultúra, 1997. 8. sz.
- (10) NAGY JÓZSEF: *Nevelési kézikönyv személyiségfejlesztő pedagógiai programok készítéséhez*. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged 1996.